

יא

אכילת מעשרות בירושלים, לימוד תורה ומעמד הקהל

- א. עלייה לירושלים בזמנים קבועים – שלושת הרגלים, ומעמד הקהל
  - ב. בזמנים לא קבועים – קרבנות, מעשרות, נטע רבעי, והתחייבויות אחרות
  - ג. החובה לאכול בירושלים כאמצעי להפצת תורה בכל משפחה בעם ישראל
  - ד. תקנת בתי הספר נלמדה ממצוות אכילת המעשרות
- סיום

א. עלייה לירושלים בזמנים קבועים – שלושת הרגלים, ומעמד הקהל

חובה קבועה מוטלת על כל זכר בישראל לעלות למקדש בירושלים שלוש פעמים בשנה, בשלושת הרגלים:

שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יִרְאֶה כָּל זָכוּר אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהָיִךְ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר, בְּחַג הַמִּצּוֹת וּבְחַג הַשִּׁבְעוֹת וּבְחַג הַסֻּכּוֹת, וְלֹא יִרְאֶה אֶת פְּנֵי ה' רִיקָם (דברים טז, טז).¹

העלייה כוללת בתוכה שלוש מצוות: [א] להיראות לפני ה' בהקרבת קרבן עולה, מהעוף או מהבהמה. [ב] להקריב קרבן חגיגה וקרבן שלמים מהבהמה. [ג] להקריב שלמי שמחה ולשמוח בהם עם אשתו.²

בזמנים הקבועים הללו, בשלושת הרגלים, כל זכר חייב לעלות לרגל ואין זה משנה מה מעמדו או מקצועו. העלייה והקרבת הקרבנות תפעל את פעולתה הרוחנית, וכדברי ספר החינוך (מצווה פח):

ואף על פי שהאמת כי אינו צריך דבר מידינו, כמו שכתוב "אם ארעב לא אומר לך" (תהילים ג, יב), אף על פי כן בדמיון מחשבתנו אנחנו רואין כאלו נעמוד לפניו, והאמת שהנפשות קרובות אל הטוב במקום ההוא יותר משאר מקומות ואור פני מלך נוגה עליהם שם, ועל כן ראוי לנו לעשות מעשה הקרבן בעת ההיא, כי בפעולת הקרבן נתכן לקבלת הטובה ותתעלה נפשותינו מעלה מעלה... ונוהגת בזמן הבית, בזכרים אבל לא בנקבות, ולא כל הזכרים, שחיגר וסומא אפילו באחת מעיניו וחולה וזקן וענוג הרבה שאינו יכול לעלות ברגליו, כולן פטורין, וכן

1. הציורי הראשוני לעלות לרגל מופיע כבר בשמות כג, יז; לד, כג-כד.

2. ע"פ הגמ' בחגיגה ו ע"ב; רמב"ם הל' חגיגה א, א.

טומטום ואנדרוגינוס ועבדים. אבל כל שאר הזכרים חייבין, ואפילו יש להן אומנות מכוער כגון מקמץ ומצרף ועבדן, מטהרין גופן ומלבושן, ועולין לפני השם יתברך, והם מקובלין לפניו כשאר ישראל, שטינוף הנפש הוא הממאיס בני אדם לפני המקום, ולא האומנות כל זמן שעושין אותו בנאמנות.

בנוסף, פעם בשבע שנים, בעת העלייה לרגל בחג הסוכות, הכול מצווים לעלות – לא רק הזכרים אלא גם הנשים הטף והגרים:

וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אוֹתָם לֵאמֹר מִקֵּץ שִׁבְעֵי שָׁנִים בְּמַעַד שְׁנֵי הַשָּׁמַיִם בְּחַג הַסֻּכּוֹת. בָּבוֹא כָל יִשְׂרָאֵל לְרֵאוֹת אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּמִקּוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל בְּאֲזִינְיָהֶם. הַקֵּהל אֶת הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַטָּף וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלִמְעַן יִלְמְדוּ וַיֵּרְאוּ אֶת ה' אֱלֹהֶיכֶם וְשִׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבַרֵי הַתּוֹרָה (דברים לא, י-יב).

הרמב"ם ראה במצוות הקהל הרחבה של מצוות עלייה לרגל. את הלכות העלייה לרגל סידר בהל' חגיגה פרקים א-ב, ואת הלכות הקהל שם בפרק ג. וכך פתח את הלכות הקהל (הל' חגיגה ג, א):

מצות עשה להקהיל כל ישראל אנשים ונשים וטף בכל מוצאי שמיטה בעלותם לרגל ולקרות באזניהם מן התורה.

עלייה זו אינה מאופיינת בהקרבת קרבנות, אלא בשמיעת הקריאה בתורה. כך כתב בספר החינוך (מצווה תריב):

לפי שכל עיקרון של עם ישראל היא התורה, ובה יפרדו מכל אומה ולשון להיות זוכין לחיי עד, תענוג נצחי שאין למעלה הימנו בנבראים, על כן בהיות כל עיקרון בה ראוי שיקהלו הכל יחד בזמן אחד מן הזמנים לשמוע דבריה ולהיות הקול יוצא בתוך כל העם אנשים ונשים וטף לאמר: מה הקיבוץ הרב הזה שנתקבצנו יחד כולנו? ותהיה התשובה: לשמוע דברי התורה שהיא כל עיקרנו והודנו ותפארנו. ויבואו מתוך כך לספר בגודל שבחה והוד ערכה, ויכניסו הכל בלבם חשקה, ועם החשק בה ילמדו לדעת את השם ויזכו לטובה וישמח ה' במעשיו, וכענין שכתוב בפירוש בזאת המצווה ולמען ילמדו ויראו את ה'.

כלומר, ישנן שתי מטרות לעליות בזמנים הקבועים לירושלים ולמקדש: [א] הקרבת קרבנות. [ב] לימוד תורה בהמון.³

3. טעם אחר, ראה בספר החינוך מצווה תפט.

ב. בזמנים לא קבועים – קרבנות, מעשרות, נטע רבעי, והתחייבויות אחרות

ישנם מצבים נוספים בהם גם כן יש לעלות לירושלים למקדש. העליות הללו יכולות להיעשות בעת העלייה בשלושת הרגלים, אך הם עומדים בפני עצמן. מי שיש לו גידולים חקלאיים מסוימים, וכן מי שמעוניין או מחוייב להקריב קרבנות, עליו להגיע למקדש:

והבאתם שמה עלתיכם וזבחיכם ואת מעשרתיכם ואת תרומת ידכם ונדריכם ונדבתיכם ובכרת בקרכם וצאנכם. ואכלתם שם לפני ה' אלהיכם ושמתם בכל משלח ידכם אתם ובתיכם אשר ברך ה' אלהיך (דברים יב, ו-ז).

בסמוך לפסוקים אלו חזרה התורה על החובה לעלות לירושלים במצבים הללו:

לא תוכל לאכל בשעריך מעשר דגנך ותירשך ויצהרך ובכרת בקרך וצאנך וכל נדריך אשר תדר ונדבתיך ותרומת ידך. כי אם לפני ה' אלהיך תאכלנו במקום אשר יבחר ה' אלהיך בו אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי אשר בשעריך ושמת לפני ה' אלהיך בכל משלח ידך (שם יז-יח).

ובמקום נוסף חזרה התורה והתמקדה בחובה לאכול מעשר שני ומעשר בהמה בירושלים:

עשר תעשר את כל תבואת זרעך היצא השדה שנה שנה. ואכלת לפני ה' אלהיך במקום אשר יבחר לשכון שמו שם מעשר דגנך תירשך ויצהרך ובכרת בקרך וצאנך למען תלמד ליראה את ה' אלהיך כל הימים. וכי ירבה ממך הדרך כי לא תוכל שאתו כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ה' אלהיך לשוים שמו שם כי יברך ה' אלהיך. ונתתה בכסף וצרת הכסף בידיך והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו. ונתתה הכסף בכל אשר תאנה נפשך בבקר ובצאן ובזין ובשכר ובכל אשר תשאֵלך נפשך ואכלת שם לפני ה' אלהיך ושמת אתה וביתך (דברים יד, כב-כו).

מי שיש לו גידולים חייב להפריש עשירית מהם במשך ארבע שנים ממעגל שבע השנים של שמיטה: בשנה הראשונה, השניה, הרביעית והחמישית. את היבול שהופרש עליו להעלות לירושלים למקום המקדש ולאכלו שם יחד עם בני משפחתו. מי שמתקשה להעלות את היבול עצמו יכול לפדות את המעשר בכסף ולקנות בו מאכלים אחרים בירושלים. כמו כן יש להפריש מעשר מהבהמות הנולדות, להקריבן במקדש ולאכלן בירושלים.

גם את פרי הנטיעה בשנה הרביעית חובה לאכול בירושלים:

וְכִי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וְנִטְעַתֶם כָּל עֵץ מֵאֵל וְעִרְלַתְם עִרְלַתוֹ אֶת פְּרִי, שְׁלֹשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָכֶם עֵרְלִים לֹא יֵאָכֵל. וּבִשְׁנֵה הַרְבִּיעֵת יִהְיֶה כָּל פְּרִי קֹדֶשׁ הַלֹּלִים לָהּ (ויקרא יט, כג-כד).

לא כתוב במפורש בתורה שיש לאכול את פרי נטע רבעי בירושלים, אך זו משמעות המילים: "יהיה כל פרי קדש הלולים לה":

כמעשר שני שכתוב בו: "וכל מעשר הארץ מזרע הארץ מפרי הארץ לה' הוא קדש לה'" (ויקרא כז, ל). מה מעשר שני אינו נאכל חוץ לחומת ירושלים אלא בפדיון, אף זה כן. ודבר זה הלולים לה' הוא, שנושאו שם לשבח ולהלל לשמים (רש"י שם).

ג. החובה לאכול בירושלים כאמצעי להפצת תורה בכל משפחה בעם ישראל

החובה להקריב קרבנות רק במזבח שבמקדש נובעת מהמגמה לרכז את עבודת ה' זו במקום אחד נבחר:

כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שְׁבִטֵיכֶם לְשׁוּם אֶת שְׁמוֹ שָׁם לְשִׁכְנוֹ תִדְרְשׁוּ וּבִאתָ שָׁמָּה. וְהִבַּאתֶם שָׁמָּה עֲלֵתֵיכֶם וּזְבָחֵיכֶם וְאֵת מַעֲשֵׂרְתֵיכֶם וְאֵת תְּרוּמַת יְדֵכֶם וְנִדְרֵיכֶם וְנִדְבָתֵיכֶם וּבְכֹרֹת בְּקִרְבְּכֶם וְצֹאנְכֶם. וְאֶכְלַתְם שָׁם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם וּשְׂמַחְתֶּם בְּכָל מִשְׁלַח יְדֵכֶם אֲתֶם וּבִתְיֹכֶם אֲשֶׁר בְּרִכְךָ ה' אֱלֹהֵיךָ. לֹא תַעֲשׂוּן כְּכָל אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ עֹשִׂים פֹּה הַיּוֹם אִישׁ כָּל הַיֶּשֶׁר בְּעֵינָיו. כִּי לֹא בָאתֶם עַד עֵתָה אֶל הַמְּנוּחָה וְאֶל הַנְּחֻלָּה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיךָ נָתַן (דברים יב, ה-ט).

מה המטרה באכילת מעשר שני נטע רבעי ומעשר בהמה דווקא בירושלים? ספר החינוך הטעים את כל החובות הללו בטעם אחד. באשר לפירות נטע רבעי, כתב בספר החינוך (מצווה רמז):

שרצה האל להיות האדם מתעורר להלל השם ברוך הוא בתחילת מבחר פירות אילנותיו, כדי שינוח עליו נועם השם וברכתו ויתברכו פירותיו, כי האל הטוב חפץ בטוב בריותיו, ולכן ציוונו להעלותן ולאכול אותן במקום שבחר מימי קדם לעבודתו ברוך הוא, כי שם צווה ה' את הברכה, ומבחר פירות האילן הם היוצאים בשנה הרביעית. ועוד יש תועלת לאדם בהיותו מצווה לאכול במקום ההוא קצת פירותיו, כגון זה ומעשר שני וגם מעשר בהמה, כי מתוך כך יקבע מושבו או מושב קצת מבניו באותו המקום ללמוד תורה שם.

ספר החינוך ציין טעם כפול: שבח והלל לה' על פירות הארץ, והזדמנות ללמוד תורה. בזמן שהאדם שוהה בירושלים ואוכל פירות נטע רבעי הוא ינצל את הזמן ללימוד תורה, ואולי גם ישאר (או ישאיר חלק מבניו שבאו עמו) ללמוד שם. באופן רחב יותר כתב זאת ספר החינוך במצוות אכילת מעשר בהמה (מצווה שס):

האל ברוך הוא בחר בעם ישראל וחפץ למען צדקו להיות כולם עוסקי תורתו ויודעי שמו, ובחכמתו משכם במצוה זו למען ילמדו יקחו מוסר. כי יודע אלהים שרוב בני אדם נמשכים אחר החומר הפחות בשגם הוא בשר, ולא יתנו נפשם בעמל התורה ובעסקה תמיד, על כן סיבב בתבונתו ונתן להם מקום שידעו הכל דברי תורתו על כל פנים, שאין ספק כי כל אדם נמשך לקבוע דירתו במקום שממונו שם. ולכן בהעלות כל איש מעשר כל בקר וצאן שלו שנה שנה במקום שעסק החכמה והתורה שם והיא ירושלים, ששם הסנהדרין יודעי דעת ומביני מדע, וכמו כן נעלה לשם מעשר תבואתנו בארבע שני השמיטה, כמו שידוע שמעשר שני נאכל שם, וכן נטע רבעי שנאכל שם, על כל פנים או ילך שם בעל הממון עצמו ללמוד תורה או ישלח לשם אחד מבניו שילמד שם ויהיה ניזון באותן פירות. ומתוך כך יהיה בכל בית ובית מכל ישראל איש חכם יודע התורה, אשר ילמד בחכמתו כל בית אביו, ובכן תימלא הארץ דעה את ה'. כי אם חכם אחד לבד יהיה בעיר או אפילו עשרה, יהיו הרבה מבני אדם שבעיר וכל שכן הנשים והילדים שלא יבואו לפניהם כי אם פעם אחת בשנה, או אפילו ישמעו דבריהם פעם בשבוע ילכו הבית וישליכו כל דברי החכם אחרי גוום. אבל בהיות המלמד בכל בית ובית שוכן שם ערב ובוקר וצהרים ויזהירם תמיד, אז יהיו כולם, אנשים ונשים וילדים, מוזהרים ועומדים ולא ימצא ביניהם שום דבר חטא ועוון, ויזכו למה שכתוב: "ונתתי משכני בתוכם... והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלוקים" (ויקרא כו, יא-יב).

לדברי ספר החינוך, החובה לאכול מעשר שני ונטע רבעי בירושלים, כמו גם אכילת מעשר בהמה, היא אמצעי להגדיל תורה בישראל. המגמה היא להביא לידי כך שבכל משפחה יהיה אדם שלומד ומחובר למרכז התורה והקודש שבירושלים – חכמי הסנהדרין, וממנו תופץ התורה לכל בני המשפחה, ובעיקר לאלו שלא מצווים על העלייה לירושלים.

במצוות מעשר שני מפנה החינוך (מצווה תעג) לדבריו במצוות מעשר בהמה, ומציין שטעמו מופיע במפורש בפסוק המנמק את חובת אכילת מעשר שני בירושלים:

משרשי המצוה כתבתי במצות מעשר בהמות (מצווה שס), ואף על פי

שהענין מבואר טעמו בכתוב, שהוא "למען תלמד ליראה את ה' אלהיך כל הימים" (דברים יד, כג).

כך אכן נלמד בספרי הפסוק המנמק את אכילת מעשר שני בירושלים:
 "למען תלמד ליראה את ה' אלהיך" – מגיד שהמעשר מביא את האדם לידי תלמוד תורה (ספרי דברים פסקא קו).

בדומה לדברי החינוך, פירשו התוספות (בבא בתרא כא ע"א ד"ה כי מציון) את דרשת הספרי:

דרשינן בספרי: "למען תלמד ליראה" – גדול מעשר שני שמביא לידי תלמוד. לפי שהיה עומד בירושלים עד שיאכל מעשר שני שלו, והיה רואה שכולם עוסקים במלאכת שמים ובעבודה, היה גם הוא מכוון ליראת שמים ועוסק בתורה.⁴

לדברי התוספות, הנוכחות בירושלים היא לא רק הזדמנות ללמוד תורה, אלא שינוי פנימי עמוק המתחולל בנפשו של האוכל. "היה גם הוא מכוון ליראת שמים" – האכילה הייתה מתקדשת והשאיפות הרוחניות היו מתרוממות ומבקשות שיאים חדשים בעבודת ה', ומתוך כך ניגש אוכל המעשרות לעסוק בלימוד התורה. ההבנה שהאכילה בירושלים נועדה להביא ללימוד תורה נלמדת מההקבלה בין הפסוקים העוסקים במעשר שני ובכור לבין הפסוקים שבמצוות הקהל.

במעשר שני ובכור כתוב:

וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם מֵעֵשֶׂר דְּגָנְךָ
 תִּירֹשְׁךָ וַיִּצְהָרְךָ וּבְכֹרֹת בְּקֶרֶךָ וְצִאֲנֶךָ לְמַעַן תִּלְמַד לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל
 הַיָּמִים (דברים יד, כג).

ובהקהל כתוב:

הִקְהַל אֶת הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַטָּף וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ
 וְלַמַּעַן יִלְמְדוּ וַיִּרְאוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה
 הַזֹּאת (דברים לא, יב).

ההקהל הוא מעמד של לימוד תורה הנערך באופן טקסי, ממלכתי וכלל לאומי במקדש, ושנועד להביא לרוממות וליראת שמים מיוחדת. הלשון הזוהר המופיעה ביחס למטרת המעשר שני מלמדת שזו גם מטרתה של מצווה זו.

4. כך פירשו את דרשת הספרי גם: תוס' בקידושין כד ע"א ד"ה ה"ג; רמב"ן דברים יד, כב, ורמב"ן שכחת העשין מצווה א. ראה גם: שו"ת חתם סופר חלק ב (יורה דעה) סימן רלד.

העילה לציווי על בעלי הרכוש, בעלי המטעים והבהמות, לעלות לירושלים על מנת לאכול את מעשרותיהם שם, היא לחבר אותם למרכז התורה, על מנת שילמדו תורה ממקור הקודש, מבית הדין הגדול. ראיית הכהנים בעבודתם והלוויים בשירם ובזמרם בעזרת הכהנים, והמפגש עם הסנהדרין היושבים בלשכת הגזית כשהם לומדים ומלמדים תורה והוראה, תרומם רוחנית ותורנית את בעלי הרכוש ותמלאם בתורה ובאמונה. לדברי ספר החינוך, משם תבוא הקרנה והשפעה לכל בית ולכל משפחה, בהיותם מחוברים למקום זה לאורך כל השנים באמצעות נציגם העולה למקדש כדי לאכול שם את מעשרותיו.

אולם, פעם בשבע שנים מחויבים כל בני המשפחה, האנשים הנשים והטף, לבוא בעצמם לירושלים ולהתחבר בצורה ישירה ובלתי אמצעית ללימוד התורה ממקור הקודש: "הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם", וכפי שמפרש הרמב"ן (דברים שם):

למען ישמעו ולמען ילמדו – האנשים והנשים, כי גם הן שומעות ולומדות ליראה את ה'. ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו – הם הטף, כי ישמעו וישאלו, והאבות ירגילום ויחנכו אותם... אבל רבותינו אמרו (חגיגה ג ע"א): האנשים ללמוד והנשים לשמוע, והטף למה בא? ליתן שכר למביאייהם.

אחת מהפרשיות שהמלך היה קורא עסקה בענייני מעשרות:

מתחילת "אלה הדברים" עד "שמע", ו"שמע" (ו, ד-ט), "והיה אם שמע" (יא, יג-כא), "עשר תעשר" (יד, כב-כט), "כי תכלה לעשר" (כו, יב-טו), ופרשת המלך (יז, יד-כ) וברכות וקללות עד שגומר כל הפרשה (כח, א-סח) (משנה סוטה ז, ח; תוספתא סוטה [ליברמן] ז, יז בשינויים קלים).

יושם לב, שעל פי סדר זה יש לדלג מפסוקי "עשר תעשר" שבפרק יד לפסוקי "כי תכלה לעשר" שבפרק כו, ולאחר מכן לחזור חזרה לקריאת פסוקי פרשת המלך שבפרק יז ולסיים בקריאת הברכות והקללות שבפרק כח. הראשונים נחלקים בשאלה האם המלך היה קורא רק את הפרשות הללו (רש"י סוטה מא ע"א), או שהמלך היה קורא מ"עשר תעשר" ועד לסוף פרשת הברכות והקללות ברצף, והתנאים הם שהדגישו באופן מיוחד דווקא פרשיות אלו (רמב"ם הל' חגיגה ג, ג).

מדוע היו קוראים במעמד הקהל בפרשת המעשרות?

אמר רבי אבהו: ולמה קורין "עשר תעשר", "כי תכלה לעשר"? על ידי שיצאו ישראל משביעית לשמינית, שלא לשכח את המעשרות (ירושלמי סוטה ז, ח).

כוונת רבי אבהו היא שהמלך היה מזכיר את ההלכות הקשורות להפרשת המעשרות שלא נהגו בשנת השמיטה שחלפה. אולם על פי דברינו לעיל, אפשר לפרש את דבריו באופן עמוק ומהותי יותר: המלך הזכיר במעמד הקהל את המגמה של אכילת המעשרות בירושלים, שהיא ללמוד תורה בחצרות המקדש ולשמור במשך כל השנים על החיבור לקודש ולתורה היוצאת מירושלים, מבית הדין הגדול, עד לפעם הבאה שיעלו כולם שוב להקהל בירושלים עם סיום מעגל של שבע שנים נוספות.

ד. תקנת בתי הספר נלמדה ממצוות אכילת המעשרות

ספר החינוך (מצווה סס) ראה ערך רב בהיות בכל בית בישראל בן תורה שלמד בחסות הסנהדרין שבירושלים בעת שעלה לאכול את מעשרותיו. הוא התייחס למצב בו אין מסגרות לימוד מסודרות, ועיקר לימוד התורה והמסורת הוא בבית. יתכן וממגמת העלייה לשם אכילת מעשרות, ומחיבורה למצוות הקהל, אפשר להבין את השתלשלות תקנת בתי הספר. מלימוד תורה במסגרת עלייה לרגל, עד להקמת בתי ספר בכל מקום, כמסופר בגמרא (בבא בתרא כא ע"א):

אמר רבי יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש, ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל. שבתחילה מי שיש לו אב מלמדו תורה. מי שאין לו אב לא היה למד. מאי דרשו ביה? "ולמדתם אותם" (דברים יא, יט) – ולמדתם אתם. התקינו שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים. מאי דרוש? "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" (ישעיהו ג, ג). ועדיין מי שיש לו אב היה מעלו ומלמדו, מי שאין לו לא היה עולה ולמד. התקינו שיהיו מושיבין בכל פלך ופלך, ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז; ומי שהיה רבו כועס עליו, מבעט בו ויצא. עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.

בברייתא מתואר מצב ראשוני שבו לימוד התורה היה נעשה רק במסגרת המשפחה. בשלב השני הוקמו בתי ספר בירושלים, עבור הבאים בירושלים. כאמור, על פי התוספות (שם ד"ה כ), יש מעלה ייחודית בלימוד במקום זה:

לפי שהיה רואה קדושה גדולה וכהנים עוסקים בעבודה היה מכוון לבו יותר ליראת שמים וללמוד תורה.

כיון שהתקנה לא השיגה לחלוטין את מטרתה המקורית, כי יתומים לא הועלו ללמוד בירושלים וגם בביתם לא היה מי שילמדם, התרחבה התקנה לכל פלך, ובהמשך על ידי יהושע בן גמלא לכל עיר. הוא אף תיקן שיכניסו את התלמידים למסגרת

חינוכית בגיל 6-7. מכאן, שהמטרה בגללה עלו לירושלים לאכילת מעשרות התרחבה, והביאה לכך שקמו מסגרות תורניות מסודרות בכל מקום ומקום. התקנה השתלשלה עוד בימי הבית השני, שהרי יהושע בן גמלא, המעצב הסופי של תקנת בתי הספר חי בשלהי הבית השני. תקנתו של יהושע בן גמלא לא ביטלה את המחוייבות להקים מערכות חינוך לגילאים בוגרים יותר "כבן שש עשרה כבן שבע עשרה", וכהסברו של הנצי"ב:

בגמרא הביא רב תקנה שהיה לפני ר' יהושע בן גמלא לפני בני ט"ז וי"ז, הינו ישיבות גדולות לתלמוד, וכשהתקין ר' יהושע בן גמלא מלמדי תינוקות בכל עיר, מכל מקום לא ביטל הישיבות הגדולות שהיו עד כה בכל פלך ופלך, דודאי אי אפשר לתקן בכל עיר ועיר מלמדים לתלמוד שיצאו לתכלית הראוי כמו שאפשר בכל פלך ופלך... וכן הוא לשון הרמב"ם (הל' תלמוד תורה ב, א): 'מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך, ובכל עיר ועיר'. ולכאורה הוא שפת יתר. בכל עיר ועיר ממילא כל מדינה ופלך בכלל? אלא שכל מקום לכערכה ביכולת להגדיל תורה לשמה (נצי"ב על השאלות, שאילתא קמב).

משמעותה של תקנת יהושע בן גמלא לדורות היא שכל מערכות החינוך, אף מהגיל הצעיר ביותר – "כבן שש כבן שבע" – מחוברות למקור הקודש ולסנהדרין היושבת בירושלים בלשכת הגזית, "כי מציון תורה ודבר ה' מירושלים". אם בתחילה היה מי שעולה לרגל לאכול את מעשרותיו, לומד תורה בירושלים ומשם מלמד את בני משפחתו, הרי שבמהלך בית שני תוקנה תקנת בתי הספר, ומאז מתקיימת בכל מקום מסגרת לימודית היונקת את כוחה ממרכז הקודש שבירושלים. פעם בשבע שנים, במסגרת מעמד הקהל, עולים הכול – אנשים נשים וטף, מורים ותלמידים, רבנים ופשוטי עם, ללמוד תורה במקדש ולקבלה מחדש "כיום שניתנה בו בסיני... שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת. ויראה עצמו כאילו עתה נצטוה בה ומפי הגבורה שומעה" (רמב"ם הל' חגיגה ג, ו).

סיכום

אכילת מעשר שני, מעשר בהמה ונטע רבעי בירושלים היא עילה לחבר את בעלי הרכוש באופן קבוע למקדש לינוק משם תורה וקדושה, ובכך לרומם את מעמדם ואת מעשיהם החומריים לכאורה ולהפכם להיות חלק מנושאי התורה ולומדיה, לפחות ברמה המשפחתית. המחוייבות להקמת בתי ספר אכן מוטלת על "הציבור שבכל מקום ומקום להושיב מלמדי תינוקות" (ספר החינוך מצווה טיט), אך המחוייבות המשפחתית

נשאר. בעוונותינו אין לנו כיום מקדש, ואיננו אוכלים מעשר שני, מעשר בהמה ונטע רבעי בירושלים:

פודין את המעשר השני הראוי להאכל בקדושה בעיר המרכזית הקדושה והחיה, המקום אשר בחר ה', לב האומה לכל זרמי חייה, משלמים "פרים שפתינו" (הושע יד, ג) שפך שיח תחת סדרים חיים... וכל אשר נוסף להתבונן במהותן של המצוות התלויות בארץ כולן ונראה כמה רחוקות הן מאיתנו, כמה חיינו היו צריכים להיות בתנאים יותר בריאים וחזקים עד שיהיו אלו המצוות מתקיימות בהם, כן יגדל בנו החשק לקיים באהבה וביקר את אותו החלק שאנו יכולים לקיימו בתור זכר לדבר, זכר קודש, זכרון לחיים שלמים שיבאו לנו בבוא תשועה שלמה לעמנו על אדמתנו לתשועת עולמים, ואשר בקיימנו אותן עכשיו הננו מעשירים את נשמת אומתנו באותה אש הקדש אשר תהיה לשלהבת הקדש מלאת החיים לעת חיה (הרא"ה קוק, אורות עמ' נז-נח).

התבוננות מעמיקה במהות מצוות אכילת מעשר שני, מעשר בהמה ונטע רבעי בירושלים, מחברת אותנו כיום לפחות לחובה ולנטילת אחריות ללמד תורה בגדלות ובעמקות בחוג המשפחה הקרוב ובכל עם ישראל, בכל מקום ומקום, ופעם בשבע שנים במוצאי השמיטה, בעלייה למעמד זכר להקהל, להתמלא שם מלימוד התורה בהמון, כהכנה לקראת ימים בהם שוב נאכל מעשרות יחד עם שלמי קרבנות בצל המקדש שבירושלים, ואנשים נשים וטף יקהלו ויבואו במועד חג הסוכות לשמוע מפי המלך את קריאת הפסוקים מהתורה "שהן מזרזות אותן במצות ומחזקות ידיהם בדת האמת" (רמב"ם הל' חגיגה ג, א).